

GÜVEY

Abdülkadir İnan

Türkçede *güvey* ve *güveyi* 'damat' kelimesinin eski Türk (Kök Türk ve Uygur) metinlerindeki şekli *küdegü*-dür. Bu kelimeye ilk defa Uyük Turan kitabesinde raslanır.¹ Eski Türkçedeki bu kelime, mânasını aynen muhafaza etmekle beraber, bugünkü Türk lehçelerinde *küzä* (Şor, Sağay, Koybal, Kaç), *küyä* (Tobol, Tara, Küyerik), *küyö* (Kırgız), *küyöü* (Kazak), *kiyeü* (Kazan, Başkurt, Tümen), *küyäw* (Karaim), *güyü* (Kırım), *güwä* (Gagavuz), *küyä*, *küyü* (Altay), *kütüö* (Yakut), *küre* (Çuvaş) diye telâffuz edilmektedir. 'güvey' mânasını ifade eden Moğolca *kürgen* ~ *küregen*, Tonguzca *küreken* kelimelerinin de mezkûr dillerde *küdegü* kelimesinin aldığı şekil olduğunu sanırız.

Bütün Altay dillerinde müşterek bir kökten geldiği düşünülen *küdegü* ve *küregen* kelimelerinin iştikakı mes'elesi Türk ve Moğol dilleriyle meşgul olanların dikkatini çoktan beri çekmektedir. *küdegü* ve *küregen* kelimelerinin bilhassa G. J. Ramstedt ve N. Poppe tarafından yapılan iştikakları dikkate değer. Ramstedt *küdegü* kelimesini Moğolcada 'zevcecin küçük kardeşi' ('jungerer Bruder der Frau') mânasına gelen *kür degüü* kelimesiyle izah etmektedir.² Poppe'nin iştikakı da aşağı yukarı böyledir. Ona göre, Altay dilleri arasında Moğol dili Ana-Altay dilinin hususiyetlerini Türkçeye nispetle (Kök Türkçe de dahil) daha çok muhafaza etmiştir; iştikakı meçhul sanılan birçok kelimeler ancak Moğolcanın yardımıyla izah edilebilecektir. Poppe bu iddiasına misal olarak *küdegü* kelimesini alıyor ve bu kelimeyi Moğolca 'küçük kayınbirader' ('jüngster Schwager') mânasına gelen *küri degüü* kelimelerinden, *r* sesinin kaybolmasıyla yapılmış bir mürekkep kelime diye izah ediyor.³ W. Bang *Vom Köktürkischen zum Osmanischen* adlı araştırmasında -ğü ekini incelerken *küdegü* ve *küregen* kelimelerine de temas ederek Ramstedt'in izahını kaydetmekle iktifa ediyor.⁴

¹ W. Radloff, *Die Altürkischen Inschriften der Mongolei* (Petersburg, 1895), s. 307.

² G. J. Ramstedt, *Zur mongolisch-türkischen Lautgeschichte: KSz*, XVI, s. 81.

³ N. Poppe, *Altäisch und Urtürkisch: UJ*, VI, s. 117-118.

⁴ W. Bang, *Vom Köktürkischen zum Osmanischen III.: APAW*, 1919, s. 45-46.

Yukarda adları geçen araştırmalar *küdegü* ve *küregen* kelimelerinin iştikakını izah ederken, Türk ve Moğol dillerinin yalnız phonetica kanunlarını göz önünde tutmuşlardır. Halbuki bu dillerdeki akrabalık ifade eden kelimelerin iştikakını araştırırken, eski Türk ve Moğolların evlenme müessesesiyle bağlı âdet ve törelerin de göz önünde bulundurulması icabeder. Âdet ve töreye göre, *küdegü*-nün (> *güvey*-in), zevcesinin ailesine ve kabilesine karşı birtakım vazifeleri vardır ki bunlar çok eski bir içtimai merhalenin bıraktığı izleri taşırlar; bu izlerden birini *küdegü* (> *güvey*) kelimesinde de görmek mümkündür. Bize göre, *küdegü* kelimesi *küd-* veya *küdez-* 'gütmek, korumak, çobanlık etmek' kökünden *-e-gü* nomen actoris ekiyle teşkil edilen⁵ bir isimdir ve 'çoban' demektir. *küregen* kelimesinin de bu kökten (* *küdegen* > *küzezen* > *küregen*) türemiş olacağı hatıra gelmektedir.

Mukayeseli etnologya tetkikleri pek açık gösteriyor ki eski kavimlerde *exogamie* yasasına dayanan ve barış yoluyla kurulan aile müessesinin tekâmül yolunda geçtiği bir merhalede, güvey alacağı kızın ailesine bir müddet hizmet etmekle mükellef olmuştur. Göçebe kavimlerinde istihsal tarzının en mühimmi çobanlık olduğuna göre, güveyden istenilen hizmetin hayvan sürülerini gütmek, yani çoban olma olacağı tabiidir. Eski İsrailoğullarında bu âdetin bulunduğunu Ahd-i atik'ten öğreniyoruz (Çıkış II, 16-21: Musa ile Midyan kâhini hikâyesi). Eski Türklerde güveye hizmet ettirme âdetinin bulunduğuna dair tarih kaynaklarında sarîh bir kayda raslamadık; Türklerle komşu olan Orta-Asya kavimlerinde ise bu âdetin yaygın olduğu, Çin vak'a-nüvislerinin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Dung-hu yahut Vu-huan adını taşıyan bir kavmin âdetine göre, güvey bir müddet kayınbabasının hizmetinde bulunurdu.⁶ Proto-Moğol oldukları tahmin edilen Şı-veğ kavminin âdetine göre, erkekler alacakları kızın ailesine üç yıl

⁵ *-gü*, *-gü* eki hakkında Bang'ın adı geçen eserine (s. 48.) bakınız. *küd-* kökünü *küde* olarak genişlemesi, ilk bakışta, kaideye aykırı görünüyorsa da, bu gibi genişleme hâdiseleri tesbit edilmiştir: *yor-* ~ *yort-*, *bür-* ~ *bürü-*, *kur-* ~ *kura-*, *kaz-* ~ *kazı-* gibi. Bu hâdiseler hakkında Hasan Eren'in *Beiträge zur türkischen Wortforschung* adlı yazısına (*KCSA*, III, s. 137-138) bakınız.

küdez- kelimesi de 'korumak, beklemek, muhafaza etmek' mânalarını ifade eder; Arapça *hafız*, *mahfuz* kelimeleri müellifi meçhul bir tefsirde *küzezigli* va *küzezilmiş* (Türk ve İslâm Eserleri Müzesindeki 73 sayılı Tefsir'de *küdezilmiş*) kelimeleriyle tercüme edilmiştir (ayrıca Kaşgarlı *Divan*'ına [II, s. 71. ve III, s. 32.] bakınız). IX. asır Oğuz boylarında İbn Fadlan'ın işittiği *küderkin* unvanı da bu *küdez-* kelimesiyle alâkalı olabilir.

⁶ Hyacinth-Bičurin, *Sobranie svědenij o narodax obitauşix v Sredney Azii...* Sanktpeterburg, 1851. I, s. 152-153.; W. Eberhard, *Çin'in şimal komşuları*, Ankara, 1942. s. 48.

hizmet ederlerdi.⁷ Fusan kavminin evlenme yasasına göre, erkek kızın evine girer, kapı arkasına bir kulübe yapar, avluyu temizler, hizmet ederdi. Bir yıl sonra kıza kendisini beğendirebilirse evlenir, beğendiremezse koğarlardı.⁸ Çin kaynaklarının bu kayıtlarından anlaşılıyor ki eski Orta-Asya kavimlerinde güvey, alacağı kızın ailesine bir müddet hizmet etmeğe mecburdu. Türk ve Moğollarda bu eski âdetin ancak izlerine raslanmaktadır. M. X a n g a l o v tarafından tesbit edilen bir Buryat efsanesine göre, «eski zamanda güvey kızın evine giderdi, sonra kızın güveyin evine gelmesi âdet oldu».⁹ XII. asır Moğollarında güveyi nişanlısının evine bırakmak âdeti. Moğolların gizli tarihi'nin verdiği malûmata göre, Day-seçen kızını Temücin'e nişanlarken Yesü-gey Bahadır'a: «Ben sana kızımı veriyorum. Giderken oğlunu damat olarak bırak» dedi. Yesügey Bahadır oğlunu damat olarak bıraktı.¹⁰

XIV. asır Moğollarında güveye «uşak» gibi bakmak geleneğinin unutulmadığı büyük hakanın elçisi Akbuka ile Calayır'lı emîr Hüseyin Küregen arasında geçen bir tartışmadan anlaşılmaktadır. 715 yılı cemaziyelâhır ortalarında (eylül 1315) Akbuka Kıyat büyük elçi olarak Tebriz'e geldi. Emîr Hüseyin Küregen, Arran'dan Tebriz'e döndü. Akbuka şerefine verdiği ziyafette Hüseyin Küregen oturduğu yerden Akbuka'ya kâse sunmak istedi. Akbuka kızdı: «Sen *unagan bogol* -sun (*vassal*) ve kölesin. Nasıl olur da oturduğun yerden (ayağa kalkmadan) sunduğun kâseyi kabul ederim. Diğer taraftan sen kadim nizâmı (yasayı) ve töreyi unutmuşsun. Yasaya göre, *gürgen* (damat) kabîlenin (yani kayınbabasının mensup olduğu kabîlenin) hizmetinde uşak gibi olmak gerektir» diyerek bağırıp çağırırdı. Hüseyin Küregen şu cevabı verdi: «Emîr (Akbuka) hal-i hazırda elçi olarak gelmiştir, Cengiz kabîlesinin yasasını tatbika değil».¹¹ Bu vak'adan anlaşılıyor ki bir kabîleden kız alan o kabîlenin bütün azalarına «damat» sayılırdı. Hüseyin

⁷ Eberhard, s. 60.; Hyacinth, *ayn. esr.* II, s. 95.: «nişanlısı çocuk doğuruncaya kadar güvey kayınbabasının evinde kalır.»

⁸ Hyacinth, *ayn. esr.* II, s. 52.

⁹ M. X a n g a l o v, *Svadebnie obryadı, obiçai, poverya i predaniya (Étnografiçeskoe Obozrënie 1898, s. 39-40).*

¹⁰ *Yuan-çao-bişi* 66. § (Ahmet Temir, *Moğolların gizli tarihi*. Ankara, 1948. s. 21).

¹¹ *Cāmi' at-tavārih* zeylinde: رسالت از استخوان قیات نام اقبوقا بزرگ ایلیچی بزرگ الاخر سنه ۷۱۵ ایلیچی حسین کورکان از اران باز کشته بتبریز بود اورا طوی کرده خواست که نشسته اورا کاسه کبرد اقبوقا برنجید و عریده آغاز کرد که چون تو اونکو بوعولی فانیجولی چکونه نشسته کاسه از تو بشتام و دیگر آنک شما یاساق ویونسون قدیم فراموش کردید چه رسم کورکان آنست که بخدمت اروق بنده وار یایستد. امیر حسین (V. G. Tiesenhäusen, *Sbornik materialov otnosyaxşısıya k istorii Zolotoy Ordi*. Moskva-Leningrad, 1941. II, s. 244.; Rusça tercümesi: s. 140).

Küregen'in evlendiği kızın Akbuka'ya olan yakınlığı Kıyat kabilesine mensup olmasından ibaretti. *Exogamie* yasasına son zamanlara kadar riayet eden Kazak ve Başkurt boylarında da bir aileye güvey olan kimse bütün kabîleye güvey sayılırdı. Güveyi kayınbabasının evinde bir yıl alkoymak âdetinin XIII. asırda Hvarezm Türklerinde de bulunduğunu Cüveynî'nin bir kaydından öğreniyoruz. Bu kayda göre, Semerkant hanı Osman Karahan Hvarezmşah Muhammet'in kızıyla Ürgenç'te evlenmişti. Düğün çok uzun sürdü. Nihayet Osman memleketine dönmek istedi. Fakat Terken Hatun onu «Türk resmine göre güveyin, izaz ve ikram edilmek üzere, kayınbabasının evinde bir yıl kalması gerekir» diyerek gitmesine müsaade etmedi.¹²

Gerek melike Terken Hatun'un bahsettiği «Türk resmi», gerek Day-seçen'in Temücin'i «güvey olarak» evinde alkoyması, eski zamanlarda çok yaygın olan güveyi bir müddet çalıştırma âdetinin az çok ilerlemiş topluluklarda Muhafaza edilmiş geleneklerden başka bir şey değildir. Daha az gelişmiş topluluklarda ise güveye hizmet ettirmek âdeti bütünü ortadan kalkmış değildir. Altay Türklerinden Televüt, Telengit ve Şorlarda bu âdet son zamanlara kadar müşahade edilmiştir. Şorlarda kız istemeğe gelen dünürlerin kızın babasına yahut akrabasına söylemeleri gereken muayyen formüller vardır; bu formülde ilk çağların hâtıraları muhafaza edilmiştir:

tilim kuda polzın
tizem küze polzın
tağa şıksaň
tayağıñ polāy
suğa kirseň
çölegiñ polāy
idibissen
ejiktegi idiñ polāy
çıskırı bissaň
közeñ polāy

'Dilim dünür olsun, dizim güvey olsun, dağa çıksan dayağın olayım, suya girsen dayanağın olayım, koğarsan eşikte itin olayım, çıkarırsan maşan olayım' demektir.¹³

¹² 'Alā ad-Dīn 'Aṭā' Malik b. Muḥammad Cuvaynī, *Tārīḥ-i Cihānguşā*. II, s. 124. (Gibb. Mem.): «سلطان عثمان چون کار زفاف تمام کرد و بانصراف باعقر عن مابین شد ترکان خاتون برسم ترکان که بر سبیل اعزاز و اکرام تا مدت یک سال تمام داماد را باخانند او نکذارند. مراجعت سلطان عثمان رضا نداد.»

¹³ N. P. Direnkova, *Perežitki materinskogo roda u altayskix tyurkov* (*Sovetskaya Étnografiya* 4 (1937), s. 35-38).

Son zamanlara kadar boy teşkilâtı geleneklerini muhafaza etmiş olan Kazaklar arasında yoksul güveylerin kızın evinde «yiğit olarak» çalıştığını biz kendimiz İrtiş boylarındaki Argın-Atıgay ve Kancagalı boylarında müşahede ettik. Bu âdet İ. D. Starınkeviç tarafından da tesbit edilmiştir.¹⁴ Yakut menşee rivayetlerine göre, Yakutların ilk atası Omogon-Bay bir yabancıya, yıllarca hizmet ettirdikten sonra, kızını vermiştir.¹⁵

Kazaklarda (bilhassa Sarı Arka'daki Nayman, Argın, Kıpçak ve Alçın boylarında v.s.), Ural dağlarının doğusunda yaşayan Başkurlarda (Salcuvut, Katay, Barın, Tabın ve Beketin boylarında) güvey zevcesinin kabilesinden her hangi bir kimseye misafir olarak geldiğinde, çadırın veya evin ancak kapısı yanında oturabileceğine dair gelenek vardır. Başkurlar *kiyev örlükten ötmes* (yani 'güvey tavandaki giriş hizasından öteye geçemez') derler. Bu geleneğe Kazaklar kesin olarak riayet ediyorlarsa da, Başkurlar ancak şaka olsun diye söylerler. Başkurlarda *kiyevge kül taşıt, atına da otun* diye bir atalar sözü vardır.

Kırgızların Manas destanındaki bir parça da güveyin çobanlık yaptığı devrin yankısı olabilir. Bu parçaya göre, Manas, Temir Han'ın kızıyla evleniyor. Gerdeğe girdiği gece kız «babamın çobanlarının adı Manas'tır» diyerek Manas'ı koğuyor ve şöyle diyor :

*Sen kay Manassın bileyin
atakem Temir Kan'dın
bu dünösü yar ede,
yilkısında yürüçü
ol yilkısın bağıcı
Manas attü kulu bar.
Koy kaytarıp yürüçü
koyçu kuldun atı bar
dağı Manas boluçu,
töö kaytarğan kulu bar
atı Manas boluçu....¹⁶*

Destan şairi bu çoban Manas'larla kahraman güvey Manas'ı ayır-
dediyorsa da, bu yeni devrin telâkkisine göre uydurulmuş ve destana

¹⁴ N. D. Starınkeviç, *Forma zaklyuçeniya braka u tureckix plemen Sibiri* (Sbornik Muzeya Étnografii i Antropologii, IX, s. 232. not 1).

¹⁵ M. Ovçinnikov, *İz meterialov po étnografii yakutov* (Étnografiçeskoe Obozrënie 1897, s. 148; Almanca tercümesi için W. Radloff'un *Die Jakutische Sprache* (St.-Petersbourg, 1908) adlı eserinin 78-79. sahifelerine bakınız.

¹⁶ W. W. Radloff, *Proben*. V, s. 99-100.; Almanca tercümesi s. 101.

sokulmuş yeni bir unsur olsa gerektir. Temir Han'ın bütün çobanlarının adlarının Manas olmasına imkân yoktur.

Hulâsa: *güvey* (< *küdegü*) kelimesinin iştikakını araştırırken biz bu kelimenin en eski mânasının ne olabileceğini düşünerek güveyle alakalı olan folklor maddelerini, âdet ve töreleri, kelimenin *küδ-* kökünü tetkik ettik. Netice olarak, *küdegü* kelimesinin en eski mânasının 'çoban' demek olacağını bir faraziye olarak ileri sürebiliriz.